

А. А. Березовський
асистент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права ОНЮА

АМНІСТІЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН: ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ

Останім часом в науковій літературі все відчутніше спостерігається інтерес до проблем, пов'язаних із звільненням осіб, винних у вчиненні злочинів, від кримінального переслідування [1] та кримінальної відповідальності [2]. При цьому особлива увага приділяється вивченню амністії [3] як найбільш суперечливого інституту звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та відбування покарання.

Свого часу дослідженню інституту амністії або його окремих аспектів присвятили свої праці такі вчені: П. С. Ромашкін, В. Є. Квапис, К. Мірзажанов, А. Ф. Смірнов, С. І. Комарицький, О. С. Зельдова, В. В. Комарова, І. Л. Марогулова, А. С. Міхлін, М. І. Карпушин, В. В. Чернявський, В. Д. Бринцев та ін.

На жаль, незважаючи на всю дискусійність полеміки з даного питання, у науковій літературі дотепер не здійснена спроба широкого, комплексного теоретико-правового дослідження законодавчого визначення амністії та її сутності.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб на основі сучасних досягнень правової думки визначити поняття та розкрити сутність правового регулювання інституту амністії в Україні, виявити його недоліки та запропонувати шляхи їх подолання.

Дослідження легального визначення та сутності амністії в Україні виконане у контексті теми дисертації автора: «Кримінологічне вивчення амністії».

У ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [4] (далі — Закон) визначене поняття амністії — повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів. Однак, вважаємо, не можна однозначно стверджувати, що це визначення повно й об'єктивно відображає сутність явища.

Усебічний, повний і об'єктивний кримінально-правовий аналіз амністії, а також визначення поняття амністії не уявляється можливим без звернення до аналізу сутності і мети таких явищ, як кримінальна відповідальність і покарання.

Діючий КК України не містить визначення поняття кримінальної відповідальності і, навпаки, визначає поняття та цілі кримінального покарання. Відомо також, що поняття кримінальної відповідальності є дискусійним в науці кримінального права.

Ю. В. Баулін, проаналізувавши норми чинного КК України, дійшов до висновку, що поняття «кримінальна відповідальність» вживається «у двох значеннях, а саме, як санкція відповідної кримінально-правової норми (потенційна кри-

мінальна відповідальність) і як фактичне застосування державного примусу до особи, яка вчинила злочин (реальна кримінальна відповідальність)» [5, с. 42].

Під потенційною кримінальною відповідальністю, на його думку, слід розуміти передбачені Кримінальним кодексом обмеження прав і свобод особи, яким вона може бути піддана в майбутньому у випадку вчинення нею злочину. Початковим моментом такої відповідальності є набрання чинності кримінальним законом, що передбачає конкретну санкцію за вчинення злочину, а кінцевим — втрата цим законом юридичної чинності (виключення, зворотна дія такого закону в часі) [5].

Реальна ж кримінальна відповідальність має більш чітко виражені початковий і кінцевий моменти. Початковий момент — набрання законної сили обвинувальним вироком суду, а кінцевий — аж до зняття чи погашення судимості [6].

Конституційний Суд України в Рішенні по справі про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України від 27 грудня 1999 року № 9-рп/99 визначив, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. «Кримінальна відповідальність, — на думку Конституційного Суду, — передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами особи як злочинної... Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання... Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили».

Думка Ю. В. Бауліна у частині так званої реальної кримінальної відповідальності збігається з позицією Конституційного Суду України стосовно визначення поняття і сутності кримінальної відповідальності, що, до речі, не заперечується самим автором. Інше викликає сумнів: наскільки коректно у світлі конституційного закріплення презумпції невинуватості говорити про потенційну кримінальну відповідальність? Уявляється, що погляд вченого на проблему занадто широкий. Здається, що загроза настання несприятливих наслідків, передбачених кримінальним законом за вчинення особою злочину, повинна розглядатися і трактуватися в теорії кримінального права і в кримінальному законодавстві саме як загроза настання кримінальної відповідальності, а не як власне кримінальна відповідальність.

Викладене, з врахуванням предмету дослідження, дозволяє припустити, що звільнення від кримінальної відповідальності — це звільнення відповідним державним органом особи, винної у вчиненні злочину, від передбачених Кримінальним кодексом України конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру, визначених обвинувальним вироком суду. Але запропоноване визначення не витримає критики в контексті діючого законодавства, і от чому: звільнення від кримінальної відповідальності можливе і до винесен-

ня обвинувального вироку суду по кримінальній справі. Мова йде про звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими підставами при кримінальному переслідуванні особи, яка вчинила злочин. Наприклад, припинення провадження по кримінальній справі на досудових стадіях внаслідок акту амністії, коли вина особи у вчиненні злочину презюмується і не вимагає затвердження обвинувальним вироком суду, що вступив в законну силу (п. 4 ст. 6 КПК України): вина особи в даному випадку не встановлюється, не доводиться в порядку ст.ст. 62 Конституції і 15 КПК України.

Таким чином, по амністії особу, в залежності від обставин¹, може бути звільнено як від кримінального переслідування і, одночасно, від загрози настання в майбутньому відносно неї кримінальної відповідальності, так і від фактичного застосування до неї конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру, визначених обвинувальним вироком суду, що вступив в законну силу. При цьому ми виходимо з того, що кримінальна відповідальність містить у собі як покарання, так і його відбування, а також інші передбачені кримінальним законодавством обмеження (поняття покарання, його сутність та цілі, а також звільнення від покарання чи подальшого його відбування визначені в КК України: відповідно розділи XI, XII, XV).

По амністії, як уже раніше було зазначено, можливе повне чи часткове звільнення від кримінальної відповідальності, що дає підстави в залежності від обсягу звільнення поділяти на види: повна чи часткова. Також закон виділяє умовну амністію, критерій — чинність закону про амністію в часі².

У законі також визначені категорії осіб, застосування амністії до яких не допускається і мінімальна періодичність застосування амністії — не частіше одного разу на рік (виняток — умовна амністія).

Амністія оголошується законом про амністію.

Вважаємо, що здійснений аналіз чинного законодавства України по проблемі регулювання амністії дозволив об'єктивно розкрити сутність досліджуваного явища і дати його визначення: амністія — це звільнення в особливому порядку визначених в законі про амністію категорій осіб, вина яких у вчиненні злочинів презюмується, від кримінального переслідування і загрози настання в майбутньому відносно них кримінальної відповідальності, а також повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності зазначеної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів.

Як видно, запропоноване визначення амністії по змісту дещо відрізняється від законодавчого і, напевно, позбавлене виявлених дослідженням недоліків останнього. Тому, наведене дозволяє обґрунтовано заявляти про необхідність реформування законодавства України про амністію в частині формулювання визначення поняття амністії.

Реформування законодавства про амністію, у залежності від мети кримінальної політики держави в цій сфері, можливе в двох напрямках:

- 1) шляхом внесення змін до ст.1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» і викладення визначення амністії в запропонованій нами редакції;
- 2) шляхом виключення з діючого законодавства положень, що дозволяють

застосовувати амністію до осіб, вина яких у вчиненні злочинів не встановлена обвинувальними вироками судів України, що вступили в законну силу.

Безумовно, в Україні — правовій державі — реформування законодавства про амністію повине здійснюватися відповідно до пропозиції, викладеної у пункті 2 статті, тому що вона відповідає доктрині правової держави, зокрема принципу презумпції невинуватості.

Зміни в суспільному житті та правосвідомості, що спостерігаються останнім часом, становлення України як правової та демократичної держави, визнання прав і свобод людини основним змістом і спрямованістю діяльності держави, а їх захист — основним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України), підтверджують правильність зроблених в статті висновків відносно сутності амністії, запропонованого визначення поняття амністії, а також недоліків в правовому регулюванні вказаного інституту та шляхів їх подолання.

Примітки

1. Під обставинами слід розуміти або стадію кримінального переслідування, на якій знаходиться справа, або стадію реалізації кримінальної відповідальності.
2. За загальним правилом дія закону про амністію поширюється на злочини, вчиненні до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію (виключення, умовна амністія).

Література

1. Головки Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002. — 544 с.
2. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за перекваліфікованими обставинами: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — 17 с.
3. Див., наприклад: Марогулова И. Л. Амнистия и помилование в российском законодательстве. — М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. — 142 с.; Брынцев В. Д. История развития и совершенствования институтов прощения лиц, совершивших преступления // Амнистии Украины: (проблемные вопросы и практика применения). — Х.: КСИЛОН, 2000. — С. 1-2; Черпавский В. В. Процессуальные вопросы применения амнистии. — Ташкент, 1991. — 66 с.
4. Про застосування амністії в Україні: Закон України № 392/96 від 01.10.96 р. [із змінами, внесеними згідно із Законами № 620/96-ВР від 19.12.96 // ВВР. 1997. № 9. Ст. 69; № 1745-III від 18.05.2000 // ВВР. 2000. № 35. Ст. 281] // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 48. — Ст. 263.
5. Бауліп Ю. В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового кримінального кодексу України // Новий кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення. — К.; Х., 2002. — С. 40.
5. Там само. — С. 42.